

АНТИТЕТИЧНІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У НАДФРАЗНІЙ ЄДНОСТІ ТА ТЕКСТІ

Гуйванюк Ніна Василівна

д-р філол. наук, проф.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджено синтаксичну природу антитези як стилістичної фігури, виокремлено п'ять типів антитетичних структур (простих ускладнених речень, складносурядних, складнопідрядних, складних безсполучникових та надфразних єдностей). Доведено, що антитетичні конструкції будуються на семантико-синтаксичних відношеннях зіставлення, протиставлення, невідповідності, контрасту та деяких ін. Виділено декілька типів антитетичних конструкцій (парадокс, акротеза, амфітеза, антиметабола).

Ключові слова: поетичний синтаксис, антитеза, речення, текст, надфразна єдність, семантико-синтаксичні відношення.

Актуальність теми дослідження зумовлена увагою лінгвістів до проблем поетичного синтаксису, появою у цій галузі новітніх течій, інтуїтивно-споглядальних, когнітивно-інтерпретаційних та прагматично-модальних парадигм. В аспекті актуальних проблем сучасної текстології, дискурсології та лінгвостилістики намітився новий погляд на синтаксичну природу стилістичних фігур, які активно використовуються у різних мовах. Метою нашого дослідження є спроба проаналізувати синтаксичну природу антитези, в основі якої лежать антитетичні відношення, що забезпечують змістову єдність конструкції на основі протиставлення, контрасту та невідповідності двох явищ, ознак, дій чи картин об'єктивної дійсності. Ми ставили перед собою завдання: виявити бінарний характер антитетичності, спираючись на семантику протиставності, на лексико-семантичне наповнення предикативних частин складних синтаксичних конструкцій; звернути увагу на особливості передачі антитетичних відношень на рівні надфразної єдності і тексту.

Актуальність дослідження зумовлена також відсутністю спеціальних праць, присвячених синтаксичній природі антитези, яка є досить поширеною фігурою мови, необхідністю розв'язання багатьох спірних питань, пов'язаних з реалізацією семантико-синтаксичних категорій *зіставності і протиставності, невідповідності, несумісності, суперечності, протидії, парадоксу, семантичного конфлікту, контрасту* тощо у системі простих та складних речень, надфразних єдностей і на рівні цілісної структури поетичного тексту. Саме ці різновиди значень, які найчастіше виражають антитези як поетичні фігури, ми називаємо **антитетичними**.

Антитеза (від гр. ἀντίθεσις – протиставлення) як стилістична фігура – це "особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, людських характерів" [Лесин 1971, 28].

Як виразний засіб риторики антитеза була описана ще в античних поетиках. Загальновідомо, що контрастне у протиставленні сприймається значно гостріше, виразніше, ніж неконтрастне. Ця особливість людської психіки зіставляти, порівнювати і протиставляти предмети, ознаки, дії тощо, і пояснює емоційність та експресивність стилістичних фігур, *логічний центр яких становлять антитези, протиставлення, зіставлення, оксюмори* [Українська мова: Енциклопедія 2000, 26–27].

Як бачимо, поняття антитези у її співвідношеннях до інших стилістичних фігур, побудованих на протиставленні понять, явищ, дій чи властивостей, дещо не чітке. Наприклад, В. Домбровський не вважає антитезу синтаксичною фігурою, які "змінюють формально природний, мовною традицією вироблений і в граматиці описаний лад слів у реченні під впливом схвильованого почуття" [Домбровський 2008, 126]. До синтаксичних фігур він зараховує *паралелізм, інверсію, хіазм, асиндетон і полісиндетон, парентезу, еліпсис, ярмо і анаколуф*, тоді як *антитезу, оксиморон, парадокс, ступенювання, епексегезу і дієрезу* вважає **емфатичними**, тобто такими, що, на його думку, мають на меті передусім емфатичне призначення (з гр. ἔμφασις – пересада [перебільшення] в бесіді [Домбровський 2008, 13]. Проте у визначенні антитези В. Домбровський звертає увагу на характерні особливості синтаксичної природи цієї фігури: це "розміщення поруч двох речень, що висловлюють протилежні або суперечливі думки" [Домбровський 2008, 136].

Основою антитези є **контраст**, який, на думку В. Домбровського, може бути зовнішній або внутрішній. Перший "оживляє образ для уяви, другий – для почуття" [Домбровський 2008, 136]. Наприклад: *У майбутнє ідем, А минуле – навстріч* (В. Калашник). *Тяжкі часи минають, а добрі справи залишаються* (Т. Севернюк). *Не прийшов – примчав до своєї коханої* (М. Лазарук).

Антитеза займає помітне місце в арсеналі засобів художньої виразності. На численних прикладах ми переконуємося, що предмети, явища чи поняття, які перебувають у контрастних відношеннях, сприймаються значно гостріше, виразніше, ніж неконтрастні. Мета використання антитези як стилістичної фігури полягає у *протиставленні або зіставленні* порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їх мовних виражень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального поняття (*увиразнення протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичного співіснування тих чи інших понять*) [Українська мова: Енциклопедія 2000, 26]. За допомогою контрастного зіставлення фактів, – як зазначає Л. М. Полюга, автор "Словника антонімів української мови", – "найяскравіше вимальовується їх глибина, бо на темному фоні найчіткіше видніється ясне, звучання чудово сприймається в тиші, знайшовши кінець чогось, підсвідомо шукаємо його початку" [Полюга 1999, 6].

Із синтаксичного погляду можемо говорити про різні типи протиставлень, які застосовуються в антитезах. Це передусім корелятивні пари антонімічних слів, словосполучень, предикативних одиниць у складному реченні. Протиставлення, зумовлює, як слушно зауважує С. Є. Долoman, емоційність та експресивність стилістичних фігур, логічний центр яких становлять антоніми [Долoman 1983, 17–19].

Антитетичні відношення знаходять широке використання в системі синтаксичних одиниць у формі закритих сурядних рядів словоформ та складних речень, що виражають зіставно-протиставні відношення. Важливий внесок у розмежування зіставно-протиставних відношень зробив С. І. Дорошенко, запропонувавши такі пояснення: "зіставлення сприймається як повідомлення про схожі чи несхожі два однотипних явища, дві дії, що паралельно існують і не протидіють, не суперечать одна одній, не виключають одна одну" [Дорошенко 1980, 119], а "протиставлення ґрунтується на

невідповідності, несумісності, суперечливості між поєднаними компонентами, на запереченні одного і ствердженні іншого як протиставно-контрастуючих елементів" [Дорошенко 1987, 50]. Більшість лінгвістів розуміють протиставність як відношення між двома поняттями, що передбачають взаємовиключення.

Інтерпретація синтаксичної будови антитез, зафіксованих у сучасних поетичних творах, здійснено методом лінгвістичного опису, зіставлення, трансформації. Аналіз мовних явищ провадився з урахуванням взаємозв'язку лексичного й морфолого-синтаксичного вираження значень зіставності й протиставності, семантичної наповненості й інтонаційного оформлення простих речень з сурядними рядами словоформ, складних речень різної будови та тексту.

Антитеза полягає у зіставленні протилежних думок або образів для посилення враження їх відмінності, протиставлення. Вона повніше виявляє характеристики порівнюваних образів; часто має яскраво виражену емоційність і стислість, що надає багатьом виразам, у яких вжито цю стилістичну фігуру, афористичності: *Час руйнує земне. Слово – Дух – не мине. Уже пора не сіяти, а жати... Душа не відліта, чека На Богом прийнятті молитви. Катують тишу пустодзвонами, Себе не чуємо у хорі. Ми земні, та у вись, ніби птиці, знялись* (З тв. В. Калашника). Як бачимо, наведені афористичні висловлювання – різні за будовою синтаксичні структури. Це прості і складні речення, а також надфразні єдності.

Близький до антитези й **парадокс** – фігура, що так само ґрунтується на контрасті. Вона "ставить суперечливі думки у стосунок причини й наслідку, хоч вони себе взаємно заперечують, – зауважував В. Домбровський [Домбровський 2008, 137]. Як бачимо, межі між антитезою та парадоксом не чіткі, бо в основі обох лежить семантика невідповідності. Напр.: *Вже є Герої України, А України все нема* (В. Калашник). *"Земне життя, скінчившись, не згасає* (В. Калашник).

Антитетичні відношення виражаються поєднанням лексичних та синтаксичних засобів, зокрема: **1) протиставленням на власне лексичному рівні** (звичайно в межах простого речення при підрядному зв'язку між словами). У структуруванні антитез беруть участь лексичні (словникові) антонімічні пари, наприклад: *початок і кінець, живий – мертвий, радіти – сумувати*. Проте частіше – це контекстуальні антоніми: *Не споришем поріс, а лободою Нічийний двір* (В. Калашник); **2) протиставленням на лексико-синтаксичному рівні** (за допомогою відповідної інтонації, сполучників, порядку слів – при сурядних, підрядних та безсполучникових зв'язках між словами): *Як стихну я в годину пізню, Ти, пісне, не стихай – звучи!* (В. Калашник); **3) протиставленням на синтаксичному рівні**: 1) з експліцитно вираженими антитетичними відношеннями: *Хай час свої дає нам межі, Але не коримось ми І радо ловимо бентежні Весняні подихи зими* (В.Калашник); 2) з імпліцитно вираженими антитетичними відношеннями: *Катують тишу пустодзвонами, [ПРОТЕ] Себе не чуємо у хорі* (В. Калашник). *У полі знову половіє жито, Життям сповняє золото колось. [А ПРОТЕ] Я не хотів би заново прожити Все те, що вже прожити довелося* (В. Калашник).

За структурою можна виділити такі типи антитез: 1) прості ускладнені речення (найчастіше з закритим сурядним рядом словоформ); 2) складносурядні речення з

зіставно-протиставними сполучниками; 3) складнопідрядні речення (найчастіше допустово-протиставні); 4) складні безсполучникові речення; 5) складні синтаксичні конструкції з різними видами зв'язку; 6) надфразні єдності.

1. Антитези – **прості речення**. Зіставно-протиставні відношення виражають об'єднання двох несумісних, протилежних, контрастно-несумісних однорідних членів речення. Такі однорідні компоненти утворюють замкнені ряди, їх однорідність постає всупереч логічному значенню членів речення, оскільки вони сприймаються як протилежні, взаємовиключні. Антитези – прості речення побудовані на протиставленні слів-антонімів, одне з яких має заперечну частку НЕ, а також протиставний сполучник А: *Бо в чаші храму не вино, а трута нездолання* (П. Кононенко). Ряди присудків, поєднуються сполучниковим зв'язком (за допомогою сурядних сполучників А, ТА), передаючи відношення невідповідності, суперечності, несумісності: *Вони творці, та не збагнули Свого призначення в цю мить* (В. Калашник). Така конструкція є різновидом антитези, яку ще називають **акротезою**. Це "підкреслене ствердження однієї з ознак предмета чи явища за рахунок заперечення протилежного" [Щербаков 2003, 57].

В антитезах чітко протиставлені закриті сурядні ряди головних членів речення можуть виражатися і за допомогою безсполучникового зв'язку, тобто семантично не диференційованого. Тоді антитетичні відношення передаються за допомогою інтонації: *Як стихну я в годину пізню, Ти, пісне, не стихай – звучи! Душа не відліта, чека На Богом прийняті молитви* (З тв. В. Калашника). Особливо виразне безсполучникове протиставлення на рівні підметів: **Не геноцид – стихійне лихо** *Прийшло у місто і в село* (В. Калашник) (імпліцитне протиставлення виділяється логічно та інтонаційно); частіше – на рівні присудків: *Завіса впала. Я вже не актор – глядач* (В. Стус); подекуди – на рівні другорядних членів речення: *Боже, не літості – лютості, Боже, не ласки, а мсти, дай розірвати нам пута ці, ретязі ці рознести* (В. Стус). *І вже починаєш не час цінувати, а мить* (Б. Олійник).

2. **Складносурядні речення** – найбільш характерний спосіб синтаксичного структурування антитез, антитетичні відношення в яких передають відповідні сурядні зіставно-протиставні сполучники А, ТА, АЛЕ, ПРОТЕ, ОДНАК, ОДНАЧЕ, кожен з яких має певний відтінок зіставно-протиставного значення. Складносурядне речення закритої структури зі сполучником А передає а) семантику обмеженого протиставлення: *Були труди, знамена, дати – Лиш волі й щастя не було* (В. Калашник); б) семантику невідповідності: *В долинах персики цвітуть, А в горах знову сніг...* (М. Рильський). *Я хотів би по швидше втекти від розлуки, А втікаю від зустрічі в збурений світ* (В. Калашник); в) контрасту: *Вже є Герої України, А України все нема* (В. Калашник).

Складносурядне протиставне зі сполучником АЛЕ найвиразніше передає контраст, невідповідність, власне протиставлення: *Тоді довірилися ми долі щиро, Але вона мости нам розвела* (В. Калашник). Подекуди цей сполучник вносить у протиставні відношення відтінок допустовості або виражає протиставно-компенсаційні відношення, подібно до сполучника ПРОТЕ: *До них [калинових мостів] не всім дано нам доплести, Але любов залишиться із нами* (В. Калашник).

Складносурядне речення зі сполучником **однак (одначе)**, синонімічним до сполучника **проте**, передає антитетичні відношення з відтінком обмеження чи допустовості: *Зорі ті же самі, одначе світ інакший* (О. Пахльовська).

3. До антитез – **складнопідрядних речень** передусім належать речення з семантикою допустовості, предикативні частини яких мають подвійний підрядно-сурядний зв'язок: допустовий сполучник **хоч, хай, нехай, дарма що** – на початку підрядної частини та протиставний сполучник **а, але, а проте, проте** – на початку головної. Наприклад: *Нехай не стане в круговерті літ Ні канонад, ні пострілів "Аврори", А серце з серцем на зорі говорить, Коли благословляється на світ* (В. Калашник). Хоч у багатьох випадках протиставний сполучник відсутній, імпліцитно виражене антитетичне відношення досить відчутне, як-от: *Хоч потім черга літ і бід Земну відкриє галерею, Не перестане небозвід Манити білою зорею* (В. Калашник). Імпліцитне вираження антитетичних відношень допомагає виявити кореферентне співвідношення, тобто вставляння протиставного сполучника: // *Хоч потім черга літ і бід Земну відкриє галерею, [АЛЕ, ПРОТЕ] Не перестане небозвід Манити білою зорею.*

4. **Антитези – складні безсполучникові речення закритої структури** з семантикою протиставлення менш поширені, а проте безсполучниковість сприяє виникненню багатоплановості відношень між компонентами, а значить – вираженню семантичної багатозначності всього складного утворення. Порівняймо: *Катуєм тишу пустодзвонами, Себе не чуємо у хорі* (В. Калашник) // *Катуєм тишу пустодзвонами, [А, ПРОТЕ] Себе не чуємо у хорі. Життя зовеш – нуртує смерті трунок* (невідповідність) (П. Кононенко).

5. **Речення з різними типами зв'язку** з антитетичним значенням охоплює такі різновиди: а) з сурядним та безсполучниковим зв'язком: *На березі часу усі розчаровані: Одні – що зупинка, а хтось – що кінець* (В. Калашник); б) з сурядним та підрядним зв'язком: *Те, що мина, ніколи не вертає, Та ми постійно линемо туди, Де юністю залишені сліди Травною забуття не заростають* (В. Калашник).

6. **Антитези – надфразні єдності.** Поширеним засобом синтаксичного структурування антитез у мові сучасної поезії є експліцитні засоби вираження протиставлення на рівні тексту – сполучники А, ТА, АЛЕ, ПРОТЕ між двома окремими реченнями, що разом становлять надфразну єдність. Найбільш частотним серед них є сполучник А, вживання якого у тексті називають "сигналом повороту розповіді" [Урысон 2002, 348–358]. Думка, розбита на два блоки в антитетичній надфразній єдності завдяки логічному та смислового виділенню, особливо увиразнюється максимально актуалізованою другою частиною (крім зіставно-протиставного сполучника, тут наявні особлива пауза й інтонація та відповідний розділовий знак – крапка, три крапки, знак питання чи знак оклику), що робить антитезу емоційною фігурою. Порівняймо:

- **зі сполучником А** (відношення зіставності, протиставності, невідповідності, контрасту, семантичного конфлікту): *Десь тут кінчається початок Минулих сподівань і втіх. А поряд мчать з гори санчата І в них дитячий спомин-сміх* (В. Калашник) – значення зіставлення двох картин дійсності. Рідко сполучник А може передати і протиставні відношення (невідповідності): *Вона ж була як голос України, що клекотів у наших корогвах! А ви тепер шукаєте їй кару...*

(Л. Костенко). *Була ж у тебе мудра й мужня мрія? А віє попіл каяття пустого...* (П. Кононенко). *Житейське море – вал за валом, І вже дев'ятий наплива... А жнива зібрано так мало, І сказано не всі слова* (В. Калашник). *Загрожують нам завжди сили зла. І перед нами – роздоріжжя всюди, Дамоклів меч і пущена стріла... А ми беззахисні, відкриті зlobі люди...* (В. Калашник) (невідповідності, контрасту).

- **зі сполучником ТА (протиставні відношення):** *Ще у розповні літо. Та вже відцвіли хризантеми, півонії й мрії* (П. Кононенко). *Відцвіли хризантеми. Та ти – як весна: в ніжних ранках, в піснях солов'їних* (П. Кононенко). *Спливає час. І наше свято Із плином часу відбува. Та кожна мить – це так багато, Якщо в душі любов жива* (В. Калашник);

- **зі сполучником АЛЕ (протиставно-обмежувальні відношення):** *Осоння осені – остання мить тепла... Але весна, довічний дар поету, І з літом за межу не відбула* (В. Калашник);

- **зі сполучником ПРОТЕ:** *Мовчанка – золото. Проте, Бува того багатства надмір* (В. Калашник).

На рівні імпліцитного вираження антитетичних семантико-синтаксичних відношень у тексті безсполучниковий зв'язок кількох (найчастіше двох речень) створює розгорнуті антитези: *Багато слів страшних тут наговорено. Ніхто не говорив про головне* (Л. Костенко). *Ця дівчина не просто так, Маруся. Це голос наш. Це пісня. Це душа* (Л. Костенко). *Шукала слів. Знайшла мовчання* (Т. Севернюк). *Інші мали спокій і причали. Ти ж горів лиш словом і рядком* (В. Калашник). *Життя прожить – не поле перейти. Вам довелося долати мінне поле* (В. Калашник). *А далі – безчасся чи час благовісний. Те буде без нас, ніби ми й не жили... Дарма. Душу й серце лишити б у пісні...* (В. Калашник) *Печаль – не голод звечора і зрання. Печаль – це біль безмежний, рай і пекло* (П. Кононенко).

Імпліцитно вираженими можуть бути і зіставно-доповнювальні та приєднувальні – градаційні відношення у безсполучниковому реченні, що підсилює компонент **не тільки**: *Сім'я студентська й альма-матер Не тільки в молодість мости – Нам пощастило тут пізнати Жагу глибин і висоти* (В. Калашник) // *Сім'я студентська й альма-матер Не тільки в молодість мости – [А ЩЕ] Нам пощастило тут пізнати Жагу глибин і висоти*.

Рідше в антитезі спостерігаємо протиставно-розділові відношення: *Навіщо нам кольори ці і ці ідеї, Що ними змішані світло й п'ятьма? Вони існують? А чи їх нема?...* (В. Калашник) (значення взаємовиключення).

Антитетичні відношення у тексті особливо виразні і у складі приєднувальних конструкцій: *Синій птах поманив не коритися прозі. Журавлями у небо надії знялись, Щоб літа наздогнали в дорозі й тривозі На останній зупинці. Не зараз. Колись* (В. Калашник) // *Не зараз. [А] Колись. Спочатку гнів бере. Бо ти – не Бог. Людина...* (П. Кононенко).

Підсилює виразність протиставлення повтор та використання лексичних антонімів *колись – тепер*: **Колись** воно [серце – Н. Г.] дитинно усміхалось. **Колись** – як квітка-папороть манило. Немов струмок з-під льоду, жебоніло. Як мрія, в небо кликало й цвіло. **Тепер** – як риба в морі – залягло. **Тепер** – з печалі – чорно защеміло (П. Кононенко).

Антитетичні семантико-синтаксичні відношення ґрунтуються на контрастуючому вияві протилежності між явищами, діями, ознаками. Вони засновані на запереченні одного на користь іншого або на невідповідності між дією першої і другої частин надфразної єдності. З огляду на це, структури протиставної семантики поділяємо на дві групи: 1) конструкції, у яких частини об'єднані на основі заперечно-стверджувального протиставлення; 2) поєднання, в яких відношення між частинами засновані на невідповідності їх змісту. До першої групи можна зарахувати конструкції, протиставлення в яких базується на основі заперечення в першій предикативній одиниці і ствердження – у другій. Речення з оберненою конструкцією трапляються значно рідше.

У надфразних єдностях другого типу контраст базується на невідповідності, що виникає, коли дія починається, але не дає результату, коли дія задумувалася, але не здійснилася, коли бажана дія нехтується.

Зв'язок між частинами антитетичної надфразної єдності буває сполучниковий та безсполучниковий.

Стилістичні функції антитетичних конструкцій у мові сучасної поезії надзвичайно різноманітні. Більшість із них відповідають описанім у літературі різновидам антитез. Крім **акротези**, побудованої на підкресленні одного з компонентів протиставлення, виділяють ще **амфітезу** як різновид антитези, яка охоплює не два компоненти протиставлення, а більше, що становлять сурядний ряд слівформ [Щербаков 2003, 57]. Наприклад: *Коли ти не належиш сам собі, А партії, кар'єрі, боротьбі...* (В. Калашник). Окремим різновидом антитези виступає **антиметабола**, тобто поєднання антитези з хіазмом: *Живі слова ніколи не вмирають, А неживі ніколи не жили* (В. Калашник). Підсилює антитетичність змісту антиметаболи повтор тих самих лексем: *Я хотів би пошвидше втекти від розлуки, А втікаю від зустрічі в збурений світ* (В. Калашник).

Антитетичні відношення у надфразних єдностях будуються і як синтаксичні паралелізми: *Стругав коліску – вийшла домовина. Шукав дружину – появилась ти* (П. Кононенко).

Отже, в образній системі сучасної української поезії широко використовують антитези, що ґрунтуються на використанні антитетичних кореляцій, антонімічних пар, оксиморонів тощо. Вони збагачують мову, роблять її точною, яскравою. Антитетична корелятивна пара набуває особливого звучання, розкривається у всій своїй повноті у поетичному контексті. Письменники використовують різні типи антитез: прості ускладнені речення з закритими рядами слівформ (акротези), складносурядні речення з зіставно-протиставними сполучниками А, АЛЕ, ТА, ПРОТЕ, складнопідрядні речення з допустовою семантикою, складні безсполучникові речення закритої структури з зіставно-протиставними відношеннями та надфразні єдності з експліцитним чи імпліцитним вираженням протиставності. Особливо виразні антитези, в яких протиставляються не суміжні поняття, а побудовані на паралельних асоціаціях світу природи та людини.

В статье исследована синтаксическая природа антитезы как стилистической фигуры, выделены пять типов антитетических структур (простых осложненных предложений, сложносочиненных, сложноподчиненных, бессоюзных, сверхфразовых единств). Доказано, что антитетические конструкции строятся на семантико-синтаксических отношениях сопоставления, противопоставления, несоответствия, контраста и др. Определено несколько типов антитетических конструкций (парадокс, акротеиза, амфитеза, антимабола).

Ключевые слова: поэтический синтаксис, антитеза, предложение, текст, сверхфразовое единство, семантико-синтаксические отношения.

The article presents the investigation into the syntactic nature of antithesis as a stylistic device, five types of antithetical structures are singled out (simple complicated sentences, compound and complex sentences, asyndetic supraphrasal unities). It is argued that antithetical structures are built upon semantic-syntactic relations of comparison, opposition, disparity of contrast etc. A number of antithetical constructions are distinguished (paradox, acrothesis, amphithesis, antimetabola).

Key words: syntax of poetry, antithesis, sentence, text, supraphrasal unit, semantic-syntactic relations.

Література:

1. Доломан С. Є. Антитеза в мові художньої літератури / С. Є. Доломан // Культура слова. – Вип. 24. – К. : Наук.думка, 1983. – С. 17–19.
2. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / В. Домбровський. – Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 2008. – 488 с.
3. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С. І. Дорошенко. – Х.: Вища школа, 1980. – 152 с.
4. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення зіставно-протиставного значення / С. І. Дорошенко // Мовознавство. – 1987. – №7. – С. 47–54.
5. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – К. : Рад. шк., 1971. – 431 с.
6. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / За ред. Л. С. Паламарчука / Л. М. Полюга. – [вид. 2-е, доп. і випр.]. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.
7. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та інші]. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 26–27.
8. Урысон Е. В. Союз А как сигнал "поворота повествования" / Е. В. Урысон // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 348–358.
9. Щербаков А. В. Антитеза / А. В. Щербаков // Культура русской речи : Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М. : Флинта; Наука, 2003. – С. 56–58.